

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Стоян Николов Assoc. Prof. Stoyan Nikolov, PhD
Институция Affiliation	Военна академия „Г. С. Раковски“ Rakovski National Defence College
Заглавие Title	СЪРБИЯ И БЪЛГАРИТЕ В ПОМОРАВИЕТО И ТИМОШКО ОТ НАЧАЛОТО НА XIX В. ДО 1912 Г. SERBIA AND THE BULGARIANS IN POMORAVI E AND TIMOSHKO FROM THE BEGINNING OF THE 19-TH CENTURY TO 1912
Страници Pages	127-143
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-127/

СЪРБИЯ И БЪЛГАРИТЕ В ПОМОРАВИЕТО И ТИМОШКО ОТ НАЧАЛОТО НА XIX В. ДО 1912 Г.

Стоян Николов

Военна академия „Г. С. Раковски“

Резюме: Сръбската политика спрямо местното българско население в Поморавието и Тимошко от началото на XIX в. до 1912 г. е подчинена на програмата на Гарашанин да се построи в границите на средновековното сръбско кралство голяма държава, която да доминира на Балканския полуостров. Живеещото от столетия по тези земи българско население първоначално приема сръбските власти като освободители, докато не се сблъска със сръбските държавни интереси за унищожаване на българската национална идентичност в новоприсъединените земи. Те се провеждат чрез премахване на българските културни, религиозни и образователни институции, съществували под османска власт и налагането на такива сръбски, както и чрез прогонването и дори физическото унищожение на най-видните представители на българщината в Поморавието и Тимошко. За няколко десетилетия тази сръбска политика довежда до силни асимилационни процеси в присъединените през 1878 г. земи и до използването им като образец за денационализация и за изходна база за последващо настъпление спрямо българите в Македония.

Ключови думи: Асимилация; Евстатий Пелагонийски; Илия Гарашанин; Поморавие; Руско-турска война; Светозар Магдаленич; Сръбско-българска война; Тимошко.

Българската държава през голяма част от своята история е в контакт със сръбските племена, а по-късно и със сръбската държава. Западните български земи са територията на контакт между българи и сърби, като през вековете части от тях са попадали под властта не само на българската държава, но и на Византия,

Унгария, Сърбия и Османската империя. Отношенията между българи и сърби невинаги са били мирни, като общата история е пронизана от войни, бунтове и конфликти, последвани от династични бракове, мирни договори и партньорски отношения.

Поради днешните граници на Балканите под Северозападна България често се подразбира Видинско, Врачанско и Монтанско, но за близо 1000 години до 1878 г. за българския исторически Северозапад своеобразно „ядро“ е Поморавието, което с Тимошко са част от западното българско етническо землище. Земите в Нишко, Пиротско, Вранско и Лесковачко или изобщо във водосборния басейн на река Българска Морава „получават известност като Моравска или Поморавска област“. Съответно Тимошко включва районът на запад от едноименната река и главни градове Зайчар и Неготин. Като Поморавие се разглежда и територията до устието на река Морава или Велика Морава в река Дунав, като тя се образува при сливането на Сръбска Морава и Българска Морава¹.

Мнозина български историци приемат, че Поморавието частично е включено в българската държавна територия или е буферна зона, между българи и авари още от времето на кан Аспарух до началото на IX в. Предполага се, че още преди покоряването на аварите в началото на IX в. българите са присъединили славянските племена на запад от река Тимок до устията на реките Тиса и Сава. Същевременно през IX в. сръбските князе Властимир, Мутимир, Стоимир и Гойник и управляваните от тях сръбски племена попадат под византийско политическо влияние. Българският владетел княз Борис I към 870 г. организира поход срещу сръбските племена, но българската войска претърпява поражение и в плен попадат престолонаследникът и 12 велики боили, което довежда до сключване на мир със сръбите, но българската граница на запад остава същата до крепостта Раса. При управлението на цар Симеон сръбите отново проявили враждебност спрямо българската държава. Царят отстранява няколко пъти византийското влияние над тях, залавяйки сръбския княз Петър Гойнович, който почива в български затвор и поставяйки на престола негов братовчед, след което потушава антибългарските вълнения, като през 924 г. Сърбия е присъединена към българското царство. През 998 г. българският цар Самуил приема поход срещу сръбите, за да предотврати сключването на

¹ **Вълков, Мартин.** Между национално обединение и завоевателна война: България през Първата световна война като историографски проблем. – Анамнеза, 2018, № 1; **Куманов, Милен.** Българите от Поморавието и Тимошко след Берлинския конгрес. – В: История на България. Т. VII. Възстановяване и утвърждаване на българската държава. Националноосвободителни борби (1878 – 1903). София: Издателство на БАН, 1991, с. 421.

съюз между тях и Византия, като български войски преминават през владенията от сърбите Далмация, Босна и Рашка. Поморавието и Тимошко остават в пределите на Първата българска държава до нейното завладяване през 1018 г.²

След възстановяването на българската държавност Поморавието и Тимошко отново са включени в пределите на България. През 1202 г. унгарският крал Емерих II използва ангажираността на Калоян в Македония и Тракия и превзема българските крайгранични крепости Белград и Браничево, като предоставя Ниш на своя сръбски васал жупан Вълкан, след което българският владетел освобождава завладенията територии, включително Нишко. След 1230 г. българският цар Иван Асен II сърбите попадат под върховната власт на българския цар, като след неговата смърт отново стават независими, за да се стигне до българо-византийски съюз срещу Сърбия през 1329 – 1330 г. Стига се и до битката при Кюстендил през 1330 г., като навлезлите през граничната река Морава сръбски войски, командвани от крал Стефан Дечански разгромяват българските и пленен, загива от рана българският цар Михаил Шишман. Сърбия постига своя най-голям успех, като България е изправена пред угрозата да бъде покорена от Сърбия, но е сключен мир, в резултат на който племенника на сръбския крал и бивш български престолонаследник се възкачва на български престол като цар Иван Стефан, но през 1331 г. той е свален и в България насажда временна политическа стабилизация за няколко десетилетия, прекъсната с османското нашествие и покоряването на Втората българска държава и Балканите³.

² **Божилов, Иван.** България при цар Симеон. Външнополитически отношения. – В: История на България. Т. 2. Първа българска държава. София: Издателство на БАН, 1981, с. 278 – 295; **Божилов, Иван, Васил Гюзелев.** България през втората половина на IX в. – В: История на България. Т. 2. Първа българска държава. София: Издателство на БАН, 1981, с. 236; **Коледаров, Петър.** Политическа география на средновековната българска държава. Първа част. От 681 до 1018 г. София: Издателство на БАН, 1979, с. 24 – 25; **Мутафчиев, Петър.** История на българския народ. Т. 1. Първото българско царство. София: Българска книга, 1943, с. 126; **Павлов, Пламен.** Някои бележки за българската власт отвъд реките Тимок и Морава (краят на VII – средата на IX в.). – Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 304 – 314; **Петров, Петър.** Давид, Мойсей, Арон и Самуил начело на българската държава. – В: История на България. Т. 2. Първа българска държава. София: Издателство на БАН, 1981, с. 397 – 401; **Примов, Борислав.** Укрепване и териториално укрепване на българската държава. – В: История на България. Т. 2. Първа българска държава. София: Издателство на БАН, 1981, с. 132.

³ **Гюзелев, Васил.** Опит за възобновяване могъществото на държавата. Цар Михаил Шишман (1323 – 1330). – В: История на България. Т. 3. Втора българска държава. София: Издателство на БАН, 1982, с. 323 – 333; **Примов, Борис.** Утвърждаване и териториално разширение на Втората българска държава в края на XII и началото на XIII в. – В: История на България. Т. 3. Втора българска държава. София: Издателство на БАН, 1982, с. 125 – 161.

Възстановяването на сръбската държавност в началото на XIX в. и последвалото териториално разширение в следващите десетилетия води до разпростиране на сръбската власт над земи, населени с българи. Упадъкът на Османската империя облекчава сръбската експанзия, като в националноосвободителното движение на Сърбия и последващите конфликти между нея и империята участие вземат десетки хиляди българи, включително голяма част от видните дейци на българското националноосвободително движение.

През първите години на Първото сръбско въстание то получава широко разпространение в земите, източно от Морава, населени предимно с българи. След успешни сражения при Зайчар и Соко баня въстанието се разпростира и в Нишко, Пиротско, Царибродско, Видинско и Белоградчишко. Сръбски автор е категоричен: „Първи бяха българите, които се притекоха в Сърбия на помощ на своите едновърци“. Според руски източник около 20 000 български семейства се включват на страната на въстаниците. Броят на въстаналите българи довежда до там, че при преговорите между въстаниците и османските власти в точка 2 от проектодоговора за мир е предвидено българската войска да се изтегли на изток от Морава. През 1808 – 1809 г. още българи се присъединяват към въстаналите сърби⁴. Австрийски разузнавач определя една такава група от около 5000 – 6000 души, като „българи от нахиите Нишка Пиротска и Лесковска“⁵. Македонският българин, родом от село Катраница, Петър Ичко в хода на Първото сръбско въстание оказванеоценима услуга на Сърбия, постигайки Ичковия мир⁶. Хайдут Велко Петров, българин от Зайчарско, е един от военните водачи на въстаналите сърби и българи, който загива в бой с османците през 1813 г.⁷

Целенасочената сръбска политика към присъединяване на българско население към пределите на сръбската държава и последващото му претопяване започва явно да се проявява след възстановяването на сръбската държава в началото на XIX век. Претенциите за надмощие над другите южнославянски народи не са плод на обективна необходимост на социално-иконо-

⁴ **Дойнов, Стефан.** Участието на българите в Руско-турската война от 1806 – 1812 г. и в Сръбското въстание. – В: История на България. Т. 5. Българско Възраждане XVIII – средата на XIX в. София: Издателство на БАН, 1985, с. 175 – 177; **Стоянчевић, Владимир.** Първи сръбски устина к према Бугарско и бугарима. – В: Историјски гласник, 1954, № 1 – 2, с. 127.

⁵ Граѓа из земунских архива за историју Првог српског устанка. Књ.2. Београд: Издање Историског архива, 1961, с. 279.

⁶ **Иванов, Йордан.** Избрани произведения. Т. 1, София: Наука и изкуство, 1982, с. 185 – 187; Ranke, Leopold. The history of Serbia and Serbian revolution. London: Henry G. Bohn, York street, Coventgarden, 1853, p. 109.

⁷ Българска енциклопедия. А-Я. София: Издателство на БАН, 1974, с. 893.

мическото и политическото развитие на Сърбия, а е резултат на присадена отвън идеология, като полската емиграция търси за съюзник мощна Сърбия, за да я подпомогне в борбата с Русия и Австрия. Под това влияние се появява и конкретното „Начертание“ от края на 1844 г. на политика Илия Гарашанин⁸.

В тази дългосрочна политическа програма се предвижда да се руши камък по камък Османската империя, като от този материал да се построи в границите на средновековното сръбско кралство голяма държава, която да доминира на Балканския полуостров. Гарашанин издига териториалните домогвания като основна цел на своята политика, като за нейното осъществяване залага да се провежда разгърната и целенасочена пропаганда по отношение на съседните страни и народи. Българското население заема важно място като обект на сръбската пропаганда. Гарашанин оценява предимството, което има Сърбия и успехите, които тя може да постигне сред българите. В четири точки се предвиждат създаване на сръбски училища за българи, млади богослови да учат в Сърбия, да се отпечатват български църковни книги и български трудове, да се търсят в българските земи известни и способни хора, които да обръщат българите в приятелски чувства към Сърбия и сръбското правителство, като създадат надежда, че Сърбия ще се притече на помощ за българското избавление от турска власт. Така трябва да се създаде и изгради в българската нация привързаност към идеята за освобождение и единение под предводителството на Сърбия.

Първото публикуване на „Начертанието“ на сръбски език е от 1906 г., но този труд е използван от князете Милош и Михайло, както и крал Милан. Княз Михайло е и първият, който започва да води денационализаторска национална политика спрямо избягалите българи от Лесковско (Лесковачко) и Вранско в Сърбия след въстанието от 1841 г.⁹

След 1842 г. рязко се влошават условията в Сърбия за намерилите убежище там български бунтовници от крайграничните райони, тъй като те са приемани за привърженици на свалените Обреновичи. Подготовката за бунт в северозападните български

⁸ **Елдъров, Светлозар.** Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901 – 1912). София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, 1993, с. 5 – 6.

⁹ **Вукићић, Миленко.** Програм с полнеполитике Србије на концу 1844 године. – Дело за 1906 годину, кн. 38, с. 321 – 336. Београд, 1906; Сръбските интриги и коварства срещу България (1904 – 1914). Дипломатически документи. Съст. **Цочо Билярски.** С., 2003, с. 24 – 52; **Страњаковић, Драгослав.** Србија Пијемонт Јужних Словена 1842 – 1853. Београд: Народна штампарија, 1932, с. 3 – 18; **Страњаковић, Драгослав.** Југословенски национални и државни програм Кнежевине Србије из 1844 г. Срем. Карловци: Српска манастирска штампарија, 1931, с. 3 – 29; **Трайков, Веселин.** Идеологически течения и програми в националноосвободителните движения на балканите до 1878 година. София: Наука и изкуство, 1978, с. 144 – 150.

земи, започнала през 1848 – 1849 г., въпреки първоначалната координация със сръбските власти, е смазана от тях, като Никола Сръндак е задържан в затвора в Алексинац, за да не влезе на българска територия с четата си. Започналият бунт е потушен със съдействие на сръбските власти, като преминалите дейци на сръбска територия са върнати на османските видински власти и затворени. Въпреки това продължава подготовката за въстание, като десетки българи бягат на сръбска територия, а Никола Сръндак е освободен. През май то започва, като най-голямо разпространение получава във Видинско и Белоградчишко, като действията се разпростират и в Берковско и Пиротско. В Нишко въстаниците са разкрити, преди за започнат въстанието и се действа ограничено с една чета на Сръндак и във Власотинско. Сръбските власти заемат двойствена позиция, като посредничат между въстаниците и султанските пратеници. Внушават да се оплакват от своеволията на местни османски първенци пред централните османски власти, като пък уведомява, че няма да допуска въстаници на своя територия, като предава и част от въстаниците на османлиите, като въстанието завършва с неуспех¹⁰.

В следващите десетилетия българското националноосвободително движение придобива организиран характер в резултат на дейността на Георги Стойков Раковски и неговите следовници. Част тази дейност протича в Княжество Сърбия, като в Белград е издаван вестник „Дунавски лебед“ през 1860 – 1861 г., а Раковски в плана си от 1861 г. определя голямо значение на Сърбия, откъдето създадения на нейна територия български полк трябва да навлезе в българските земи и от запад да настъпи до Черно море, като към него се присъединяват до 500 000 въстаници, а командването – Привременното началство да действа от Сърбия. По това време протича и подготовка за едно бъдещо българско въстание в Северозападна България.

В сътрудничество със сръбските власти през 1862 г. се създава и Привременно българско началство в Белград с председател Раковски и Първата българска легия. Постоянното бягство на българи от крайграничните османски региони в Сърбия тревожи сръбските власти от евентуални международни усложнения и по-голямата част от легистите е изпратена в крайграничния Крагуевац. В крайна сметка Легията е използвана в боевете при Белградската крепост, но след международен натиск обстановка-

¹⁰ Димитров, Страшимир, Николай Жечев. Въстанието в Северозападна България през 1850 г. – В: История на България. Т. 5. Българско Възраждане XVIII – средата на XIX в. София: Издателство на БАН, 1985, с. 374 – 386.

та е умиротворена и не се стига до война с империята, като българските доброволци са разпуснати и подготовката в Сърбия за въстание е преустановена¹¹.

В следващите години водачът на българската национална революция постепенно се разочарова от политиката на Сърбия и Гърция спрямо българите, като оценява, че Сърбия използва българите за осъществяването на своите великосръбски замисли, включително чрез включване в пределите на Княжеството на значителни български земи. Раковски подготвя и недовършена брошура, с която да разкрие сръбската политика, като нейния първи вариант носи името „Сръбската политика относително на българите или мечтайний покрит пансърбизм в Турска Европа“. Въпреки това през 1863 – 1864 г. отделни български чети навлизат от сръбска територия от района на Зайчар в крайграничните български земи в Берковско, Белоградчишко, Ломско, Видинско и Пиротско¹².

През 1866 – 1867 г. се стига дори до подготовка за създаване на обща сръбско-българска държава. Тя включва изготвяне от сръбския дипломатически агент в Букурещ Коста Магазинович и Добродетелната дружина на Програма за политически отношения на сърбо-българите, която предвижда начело на нея да е династията на Обреновичите, с общо правителство и обща скупщина. Програмата е изготвена със съдействието на руските дипломати на Балканите. На свое последващо събрание представители на русофилски настроената българска емиграция в Румъния и Русия със свой протокол вземат решение за създаване на Югославянско царство, което да включва Сръбско и Българско, което да включва областите България, Тракия и Македония. Прецизирането за строго спазване на принципа на националността в двете държавнотворни части цели парирание на сръбските желания за хегемония, като изпратеният протокол до сръбското правителство не влиза в сила, понеже не е подписан от сръбска страна. По същото време и представители на по-младите в емигрантските кръгове в Румъния разчитат на помощ за националното освобождение от Сърбия, като създават Таен централен български

¹¹ **Трайков, Веселин, Огняна Маждракова-Чавдарова.** Георги Стойков Раковски. Идеино-политическа програма на българското революционно движение. – В: История на България. Т. 6. Българско Възраждане 1856 – 1878. София: Издателство на БАН, 1985, с. 199 – 213; **Огняна Маждракова-Чавдарова.** Подготовка на въстание в България през 1861 – 1862 г. – В: История на България. Т. 6. Българско Възраждане 1856 – 1878. София: Издателство на БАН, 1985, с. 214 – 220.

¹² **Трайков, Веселин.** Българското освободително движение през 1863 – 1865 г. – В: История на България. Т. 6. Българско Възраждане 1856 – 1878. София: Издателство на БАН, 1985, с. 222 – 227.

комитет, като се предвижда създаване на да български комитета в Османската империя и в Сърбия.

Своеобразен връх в съвместната дейност през 1867 г. е създаването на Български комитет в Белград, начело с Любен Каравелов. Комитетът създава край Зайчар и чета с близо 600 доброволци, начело с Иван Кулин и Еремия Българов. Навлизането на част от нея в Кулско без сръбско съгласие влошава отношенията със сръбското правителство, което арестува ръководителите и много от четниците, а останалите – разгонва. Създава се и Втора българска легия в Белград, като доброволците получават специализирано военно образование в Артилерийската школа в Белград. Смъртта на Раковски и екстернирането от сръбското правителство на Каравелов оставя легията без политическо ръководство. Последвалата външнополитическа преориентация на Сърбия и някои великосръбски изказвания на сръбски инструктори довеждат до влошаване на атмосферата в легията и нейното разпускане през лятото на 1868 г.¹³

Паралелно с двойнствената и асимилаторска политика спрямо българите в Поморавието започва и такава спрямо българите в Македония, като през 1868 г. е учреден „Комитет за училища и учители в Стара Сърбия и Македония“, който действа до 1876 г. като автономно тяло към сръбското министерство на външните работи и провежда цялата пропагандна дейност. В резултат в училища в Сърбия се обучават 71 българи от Македония, а там са изпратени 57 000 учебници и други книги, като от сръбското Министерство на просветата се издържат 30 училища и учители в тях. Непреодолима преграда за сръбските домогвания обаче е българското национално самосъзнание на населението в Македония. Изявяването на много от сръбските възпитаници като българи, действащи срещу пропагандата и съчетано с липсата на сърби в Македония води до разтурването на комитета от сръбското правителство през 1876 г.¹⁴

Босненският сърбин Стефан Веркович обективно отхвърля сръбските опити да обявят македонските българи за сърби, но и фиксира, че: „не само че скопския, нишкия и видинския санджаци не са сръбски... но даже и в самото сръбско княжество има около 200 000 души, които говорят също тъй, както жителите на 3-те гореупоменати санджаци, т.е. на чисто български език, следователно принадлежат на българския, а не на сръбския клон.

¹³ Шарова, Крумка. Движение за политическо освобождение през 1866 – 1869 г. – В: История на България. Т. 6. Българско Възраждане 1856 – 1878. София: Издателство на БАН, 1985, с. 228 – 261.

¹⁴ Елдъров, Светлозар. Сръбската въоръжена пропаганда в Македония ..., с. 7 – 8, 10.

Поменатите 200 000 души българи живеят в окръзи: Крушевачки, Неготински и Алексинацки до града Чуприя на р. Морава¹⁵.

Сърбия се включва в Руско-турската война от 1877 – 1878 г. едва в края на 1877 г., когато победителят вече е ясен. Сръбските войски превземат Пиротско, Трънско, Царибродско, Брезнишко и части от Софийско. В градове като Трън и Брезник сръбите влизат, без дори да водят сражения и са посрещнати от местните българи като освободители, но веднага започват просръбска агитация. За разлика от представителите на Временното руско управление, които се стремят да възстановят българската държавност, Княжество Сърбия формира своя администрация и полиция в окупираните земи с българско население, като за началници на градските управления са назначени пришълци сърби, на които трябва да се подчиняват местните кметове и старейшини. Отказалите да сътрудничат са уволнявани и затваряни. Възмутените българи изпращат протестни писма и телеграми до руския император Александър II, руското правителство и до княз Александър Дондуков¹⁶.

Сръбските претенции още преди подписването на Одринското примирие са за даване на независимост на княжеството, както и за съединението със „Стара Сърбия“ с добавка на Видинския край. В следващите месеци сръбската политика еволюира и се стига до изработване на карта на бъдещата сръбска държава, в чиито предели влизат градовете Дебър, Велес, Щип, Горна Джумая, Кюстендил, Радомир, Драгоман, Белоградчик, Кула и Видин, като според нея в „Стара Сърбия“ са включени земите на цяла Македония¹⁷.

Още при влизането на сръбски войски в Пирот на 16 декември 1877 г. генерал Хорватович заявява на посрещналите го местни българи, че Сърбия е дошла да прибере под крилото си „своите изгубени чада“. Нишавският митрополит Евстатий Пелагонийски заявява, че православните българи от диоцеза на Българската екзархия създадена през 1870 г. са особено радостни да посрещнат сръбските войски, дошли да дадат „независимост и свобода на България“. Думите му предизвикват сръбския

¹⁵ **Державин, Николай.** Българо-Сръбските взаимни отношения и Македонския въпрос. София: Военен журнал, 1916, с. 78.

¹⁶ **Дойнов, Дойно.** Борба на българския народ за освобождение и опазване на националното единство до Берлинския конгрес. – В: История на България. Т. VII. Възстановяване и утвърждаване на българската държава. Националноосвободителни борби (1878 – 1903). София: Издателство на БАН, 1991, с. 36 – 37.

¹⁷ **Христов, Христо.** Санстефански мирен договор и Берлински конгрес. – В: История на България. Т. VI. Българско възраждане 1856 – 1878. София: Издателство на БА., 1987, с. 470 – 471.

офицер, който прекъсва речта му, но после отправя примамливо предложение – да стане глава на сръбската православна църква, след като подпише благодарствен адрес до княз Милан, на което получава отказ¹⁸.

За осъществяването на денационализаторската си политика сръбският парламент – Скупщината на 3 януари 1878 г. приема закон за уредбата на „освободените предели“. Със законодателен акт от 14 май 1878 г. се реализира и административно деление, с който изкуствено се създават в Поморавието и Тимошко голям брой околии и няколко окръга, като целта е да се увеличи присъствието на сръбските власти и да се поставят пред свършен факт европейските дипломати. Поради липсата на много градове в региона за околийски центрове се определят и по-големи паланки и села. За дебългаризацията на населението сръбските власти разчитат и на езиковата близост на българския и сръбския език, но преминават и към преименуване с цел посърбяване на населени места и местности, на домашни предмети и животни, като най-показателно е изпращането на списъци със сръбски имена до всички свещеници с категорична заповед само с такива да се кръщават новородените.

Сръбските военни власти започват натиск върху местните българи в Пирот, за да подпишат подобен благодарствен адрес и да се признаят за сърби. Сръбски чиновници извършват плячкаджийство и престъпления. Това предизвиква протест от представителите на местната българска община до сръбския окръжен управител началник Джока Стефанович, на което се отговаря със закани за наказания. Още на 2 февруари 1878 г. Симеон Христов е интерниран в Трън, а други учители са задължени да организират продоволствието на сръбските войски. След провалянето на опита за подписване на верноподанически адрес до княз Милан на 9 февруари започват репресиите, като е задържан учителят Георги Табаков. Някои български учители са интернирани в Бяла Паланка и Ниш. Решението на пиротските граждани е митрополит Евстатий да се обърне към окръжния началник относно народната воля, че са българи и да изисква освобождаването на учителя. Сръбската реакция е жестока – митрополитът е бит и изхвърлен от канцеларията, което води разярена тълпа от местни българи, които се нахвърлят върху началника. Чаршията

¹⁸ **Живковић, Витомир.** Пиротска голгота 1885 – 1886. Пирот: Музеј Понишавља, 2001, с. 30 – 33; **Куманов, Милан.** Българите от Поморавието и Тимошко след Берлинския конгрес. – В: История на България. Т. VII. Възстановяване и утвърждаване на българската държава. Националноосвободителни борби (1878 – 1903). София: Издателство на БАН, 1991, с. 421 – 422.

затваря и хиляди гласове крещат, че са българи и не желаят да бъдат сърби, но срещу тях се изправя сръбска войска с една артилерийска батарея и заплахата, че ще се стреля. В резултат множеството се разпръсква, а 48 от градските първенци са затворени три дни без вода, храна и постелка, като Евстатий е интерниран в Крушевац. От Ниш пристигат 300 сръбски конници под командата на офицера Джукнич, които провеждат разпити над задържаните и освобождават част от тях, а другите след 18 дни задържане и руски натиск са освободени¹⁹.

Сръбските изяви при изготвянето на предварителния мирен договор в Сан Стефано включват изпращането на адрес и сръбски представител, които очертават искането за международно признаване на независимостта на Сърбия, присъединяването на целия Косовски вилает, който включва пашалъците Нишки, Скопски, Призренски и Новопазарски, както и Видинско до Лом Паланка. Санстефанският прелиминарен договор, сключен между Османската империя и Руската империя на 19 февруари 1878 г. в своя чл. 3 определя териториалните придобивки и независимостта на Сърбия. Част от новата граница разпокъсва българското Поморавие²⁰.

Сръбските претенции обаче не са задоволени с Нишко и сръбският представител в руската столица Милослав Протич известява сръбското правителство за своите настоявания пред руския външен министър Николай Гирс и граф Николай Игнатиев, бивш руски посланик в Цариград за максимални сръбски териториални придобивки. Отбелязва, че „двамата гръмогласно се смееха“ на опасенията му дали Сърбия ще присъедини Видин и околностите му, оприличавайки тези действия на своеобразна сръбска лотария. Съобщава за настояванията му за Враня, за която граф Игнатиев му обещава присъединяване към Сърбия. Признава, че за руските дипломати подписите, събрани в Пирот за присъединяване към Сърбия, не струват и „две копейки, тъй като те са нагласени от сръбските власти“.

През май 1878 г. Сърбия засилва своя дипломатически натиск и спрямо Австро-Унгария. Сръбският министър-председател Йован Ристич очертава пред външния министър граф Андраши искането за териториално увеличение с Враня, Пирот и повече, срещу което на бъдещия конгрес в Берлин австро-унгарската

¹⁹ **Живковић, Витомир.** Пиротска голгота ..., с. 37 – 41; Куманов, Милен. Българите от Поморавието и Тимошко ..., с. 422 – 423.

²⁰ **Живковић, Витомир.** Пиротска голгота ..., с. 41; **Кесяков, Богдан, Димитър Николов.** Принос към дипломатическата история на България (1878 – 1925). Т. I. Договори, конвенции, спогодби, протоколи и други съглашения и дипломатически актове с кратки обяснителни бележки. София: Родопи, 1925, с. 307 – 308.

дипломация иска търговски договор и експлоатация на сръбските железници, които осъществяват връзка с Османската империя²¹.

Въпреки териториалните си придобивки през 1878 г. Сърбия продължава да претендира за части от България до река Искър, включително и за София, като твърди, че там живеят 400 000 сърби. Сръбски войски и администрация продължават да стоят в Кулско, Брезнишко и Трънско, като отказват да се изтеглят оттам и опитват да насилят местното българско население да се обяви за сръбско. Целта е комисията по определяне на границата да бъде поставена пред свършен факт. Българското население протестира мирно срещу тези сръбски прояви, но Временното руско управление след множество неуспешни опити с кореспонденция да подкани сръбските военни власти да напуснат тези земи взема твърди мерки. По заповед на руския императорски комисар княз Дондуков-Корсаков на 27 май 1878 г. руски войски навлизат в Трън и Брезник, принуждавайки сръбските войски и администрация да се изтеглят, като още същия ден провеждат местни избори, на които е избрана българска общинска администрация. На 5 юни по същия начин са освободени и окупираните от сръбски войски части от Видинско и Кулско²².

Берлинският конгрес протича в рамките на месец и на 1 юли 1878 г. е подписан Берлинският договор, който разпокъсва българските земи. Сръбските претенции, предявени от Йован Ристич за градовете Враня, Трън, Пирот и Цариброд са подкрепени от английските и австро-унгарските делегати, които така виждат ограничаване на руската сфера на влияние в България, но в крайна сметка се стига до компромис, като Трън и Цариброд остават в България, а Пирот и Враня са присъединени към Сърбия. Неговият чл. 36 очертава поредната загуба на земи от Българското Поморавие, които влизат в границите на Сърбия²³.

Освен тях в Берлин Сърбия получава и потвърждение върху правата си спрямо владенията от нея още от тридесетте години на XIX в. земи по западното поречие на река Тимок, населени с българско население. Сърбия увеличава територията си с 10 972 кв. км, населена с 299 640 души, предимно българи²⁴.

Сърбия реагира на първата масова въоръжена проява на българските в Македония срещу връщането на областта в пределите на Османската империя – Кресненско-Разложкото въстание от

²¹ Тошев, Андрей. Балканските войни ..., с. 12, 14.

²² Куманов, Милен. Българите от Поморавието и Тимошко ..., с. 422.

²³ Христов, Христо. Санстефански мирен договор ..., с. 475 – 476.

²⁴ Куманов, Милен. Българите от Поморавието и Тимошко ..., с. 421.

1878 – 1879 г., като изпраща няколко чети, за да създадат впечатление сред европейската дипломация, че там има и сръбски елемент. В края на 1879 г. и началото на 1880 г. в Ниш и Враня са организирани две чети от македонски емигранти, водени от войводите Мицко Кръстич от Кичевско и Спиро Църнев от Прилепско, които са разбити скоро след навлизането си в Македония. Опити за изпращане на още две чети се правят и в края на 1880 г., като по внушение на Милош Милоевич зимуващите във Враня войводи и четници от Северозападна Македония се обръщат с молба за помощ към сръбския княз Милан и непосредствено след това Мицко и Спиро навлизат с чети, но без успех, като първият е заловен, а вторият – загива. След това под международен натиск сръбското правителство прекратява изпращането на чети, като четниците, които на свой риск се опитват да влязат в Македония са обявени за разбойници и преследвани. Войводите и четниците се чувстват българи и смятат, че Сърбия оказва братска подкрепа, неосъзнавайки сръбските кроежи и планове за Македония и нейното население²⁵.

Българите от Поморавието и Тимошко упорито отстояват своята етническа принадлежност и вземат участие в Тимошката (Зайчарската) буна през 1883 г., която цели да премахне режима на крал Милан Обренович. С въстаниците сръбските власти се разправят жестоко, като военнополовият съд в Зайчар през ноември-декември осъжда 819 души, като 94 от тях на смърт, а много са осъдени на каторга, заточение и затвор. Повечето от осъдените са бивши и настоящи депутати, учители и свещеници, които сръбският държавен апарат безпощадно наказва, смятайки, че водещо при тях е било желанието за отцепване от Сърбия като моравски българи²⁶.

За българите от земите, останали под сръбска власт, остава алтернативата да останат в родния си край или да се изселят в свободното Княжество България. След Берлинския конгрес върху свободолюбивите жители на Пирот започват показни репресии, като няколко жители са убити, а 45 са хвърлени в затвор. В резултат на това една част се преселват в Цариброд, но за уреждане на своите битови и търговски работи им се налага да отиват до родния си край, при което са подлагани на морален и физически натиск от сръбските власти, а за останалите жители на Поморавието и Тимошко, които са по-отдалечени от български гра-

²⁵ **Елдъров, Светлозар**. Начало на сръбската въоръжена пропаганда в Македония. – Военноисторически сборник, 1984, № 1, с. 47 – 50.

²⁶ **Караманджуков, Христо**. Празник на моравските апостоли. Въстанията в Моравско и българската свобода и независимост. София: Култ.-просв. дружба Морава, 1918, с. 11 – 12.

дове в Княжеството, връзката с отечеството става невъзможна. Границата става явна вододелна линия, като бившият български учител в Пирот Елисей Манов заключава, че „този, който си позволяваше да я прекрачи и да отиде в България, за него връщане няма“²⁷.

Катастрофата в Сръбско-българската война от 1885 г. отказва Сърбия за няколко десетилетия от военния път и тя се насочва към възобновяване на училищно-черковната пропаганда, насочена изцяло към Македония. Преди това обаче тя се разпръва с българското население в Поморавието, което в хода на войната оказва подкрепа на българските военни и граждански власти. Показателно за отношението на българските военни власти е освобождаването веднага след пленяване на войниците от сръбската армия, които са етнически българи. Местното население в Пирот оказва подкрепа и радушен прием на българската войска, освободила града на 14 – 15 ноември 1885 г.²⁸

Началникът на Пиротския окръг запасен майор Тодор Попович на 15 декември 1885 г. – ден, в който българските войски напускат Пирот, е известен за пристигането на специалният комисар на крал Милан и Върховната команда майор Светозар Магдаленич. Окръгът е поставен в извънредно положение. Започват взривявания и палежи на къщи, побоища и убийства в Пирот. Дясната ръка на Магдаленич – наредникът (подофицерът) Стево Бутрич потвърждава, че през първия ден е водена борба с изостанали българи, като е стреляно по всеки, който майорът определя за издайник или шпионин. Избита е и група евреи, за чиято ликвидация е получена заповед от неговият командир. Заловени и бити са десетки търговци и занаятчии, разселена е махала, а Пирот остава без свещеници, защото всички са затворени. Стотици жители са интернирани в разгара на зимата в Чачак и Ужице. На 24 и 25 декември майор Магдаленич заповядва да се произнасят присъдите от неговия извънреден съд за предателство, включително да се изпълняват смъртните присъди. Осем свещеници са осъдени между 5 и 3 години затвор, за това, че са споменавали в църковните си служби българския княз, седем граждани са разстреляни, а близо 40 граждани са осъдени. Над 100 семейства са изпратени в Чачак. Част от смъртните присъди се произнасят за вече убити граждани, което е подигравка със съдебната система. В резултат на извънредните жестокости майките в Пирот плашат

²⁷ Моравски глас, № 141, 1 декември 1917; Куманов, Милен. Българите от Поморавието и Тимошко ..., с. 422 – 424.

²⁸ Моравски глас, № 315, 4 юли 1918; Радев, Симеон. Строителите на съвременна България. Т. 1. Царуването на кн. Александра 1879 – 1886. С., 1910, с. 589.

децата си: „ако не слушаш ще дойде Магдаленич“²⁹.

През август 1886 г. в Белград е учредено дружество „Свети Сава“, което поема функциите на разтурения преди 10 години комитет. Дружеството създава през 1890 г. Богословско-учителска школа в Белград, която подготвя учениците си в националистически дух, като ги подготвя за бъдещи войводи, четници и офицери. В четирите класа на школата само 7 предмета от общо 40 са специални, а останалите съдържат елементи на военно обучение. Шестнадесет часа седмично водят военно-физическо обучение, съдържащо строева и огнева подготовка, което показва, че не се готвят за богослови или учители.

В Министерството на просветата през март 1887 г. е създадено „Отделение за училища и църкви извън Сърбия“. То е наричано още „Политико-просветно отделение“ при Министерството на външните работи, като в следващите години то става ръководно тяло на цялата пропагандна дейност в Македония. На терен в Македония главни организатори и изпълнители на пропагандната дейност са сръбските консулства³⁰.

Извънредното положение и дейността на извънредния съд в Пирот са отменени едва на 10 юни 1887 г., но през предходната година подозираните в български чувства са бити от сръбските жандарми, а като шпионин е убит Георги Леонард от Пловдив след депеша от министър-председателя и министър на вътрешните работи Гарашанин³¹.

Откъсването на Българското Поморавие и Тимошко от Княжество България се отразява неблагоприятно на тяхното икономическо развитие. Сръбските власти не полагат никакви усилия за стопанското развитие на тези земи, населени с българи, като всичко остава на самоинициативата на местното население, като до началото на XX в. най-индустриално развит е Ниш с повече от 20 индустриални заведения – предимно мелници, тухларни и пивоварна фабрика. В Лесковец (Лесковац) разпространение получава преработката на коноп за въжета и тъкани, но районът остава предимно земеделски. Прочутото Пиротско килимарство запада, като продължава развитието на лозарството и земеделието. В Зайчарско традиции има и в овощарството, като започва добив на каменни въглища. В Неготинско също има залежи на полезни изкопаеми, но районът остава преимуществено занаятчийски и земеделски³².

²⁹ Живковић, Витомир. Пиротскаголгота..., с. 124 – 133.

³⁰ Елдъров, Светлозар. Начало на сръбската въоръжена пропаганда ...с. 51.

³¹ Живковић, Витомир. Пиротскаголгота..., с. 133 – 137.

³² Куманов, Милен. Българите от Поморавието и Тимошко ..., с. 421.

Първоначалното сътрудничество на българи и сърби в борбата срещу османската власт до седемдесетте години на XIX в. се заменя с натрупано с десетилетие разочарование от великосръбската политика, провеждана от сръбския управляващ елит. Сръбските коварства спрямо българите от крайграничните с Княжество Сърбия земи започват да постигат своите цели за ликвидирането на българските културни, образователни и религиозни средища в Поморавието и Тимошко, което съчетано с прогонването на жителите с изявен български дух води по постепенно сърбизиране на местното население.

До началото на Балканската война съпротивата на българите от Поморавието и Тимошко срещу сръбската политика стихва, като протича активен процес на асимилация и този край на българското етническо землище се използва за изходна база за агресивната сръбска политика на училищно-черковна, а от началото на XX в. и на въоръжена пропаганда спрямо българите в Македония.

Успехите в заличаването на българския народностен дух сред компактного българско население в Поморавието и Тимошко засилват сръбската увереност, че подобен процес е възможен да протече и спрямо преобладаващия етнос в Македония – българския. Сръбската държавна политика за доминираща роля сред славянското население на Балканите е сред причините за последващите въоръжени борби, конфликти и войни, като лозунга за сътрудничество с останалото под властта на султана местно инородно население, в случая – българско, е използван многократно само за постигане на тактически цели, докато стратегическата цел – за установяване на сръбска държавна власт и последваща асимилация не бъде постигната.

SERBIA AND THE BULGARIANS IN POMORAVI E AND TIMOSHKO FROM THE BEGINNING OF THE 19-TH CENTURY TO 1912

Assoc. Prof. Stoyan Nikolov, PhD

Rakovski National Defence College

Abstract: Serbian policy towards the local Bulgarian population in Pomoravie and Timoshko from beginning of the XIX-th century to 1912 was subordinated to Garašanin's program to build a large state within the borders of the medieval Serbian kingdom that would dominate the Balkan Peninsula. The Bulgarian population living on these lands for centuries initially accepted the Serbian authorities as liberators, until they faced the Serbian state interests for the destruction of the Bulgarian national identity in the newly annexed lands. They are carried out by removing the Bulgarian cultural, religious and educational institutions that existed under Ottoman rule and imposing Serbian ones, as well as by expelling and even physically destroying the most prominent representatives of Bulgaria in Pomoravie and Timoshko. For several decades, this Serbian policy led to strong assimilation processes in the lands annexed in 1878 and to their use as a model for denationalization and as a starting point for a subsequent offensive against the Bulgarians in Macedonia.

Keywords: Assimilation; Eustathius Pelagoniski; Ilia Garashanin; Pomoravie; Russo-Turkish War; Svetozar Magdalenich; Serbo-Bulgarian War; Timoshko.

Доц. д-р Стоян Николов

Институт „Перспективни изследвания за отбраната“

Секция „Военноисторически изследвания“

Военна академия „Георги Стойков Раковски“

София, бул. „Евлоги и Христо Георгиеви“ № 82

Web of Science Researcher ID: HCI-6940-2022

ORCID ID: 0000-0002-8132-1046

E-mail: s.nikolov@rndc.bg